

ВІДГУК

офіційного опонента

Володимира Миколайовича Полторака

на дисертацію Євгена Павловича Філяніна

«Рецепції мусульманського світу в українському публічному дискурсі
другої половини XIX – початку XX ст.»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

в галузі знань 03 «Гуманітарні науки»

за спеціальністю 032 Історія та археологія

Сучасна українська історична наука зазнала нечуваного вторгнення міждисциплінарних студій, які опанували чи не усі галузі традиційного історіописання. Наразі, дисертація С. Філяніна є актуальним прикладом використання літературознавчих та релігієзнавчих методів, хоч з огляду на назву та тему роботи останніх в дослідженні назагал недостатньо. Подолання стереотипів усталеного гранд-наративу української історії штовхає дослідників до периферії інтелектуальних пошуків – до відшукування нового знання в літературних матеріалах, в публіцистиці. Авторіві тексту дисертації та його науковому керівнику вдалося сформулювати актуальну і практично корисну проблему з визначенням головного методу дослідження та означенням меж його застосування.

Безумовно, автор вільно оперує інформацією, отриманою протягом дослідження українського публічного дискурсу в критично важливий час його становлення напередодні національної революції 1917-1921 років. Мета, завдання, хронологічні межі дослідження сформульовані системно, зі знанням матеріалу, з використанням методів літературознавства та релігієзнавства. Слід відзначити розробленість методики дослідження, її новизну та майстерність застосування.

Перший розділ присвячений історіографії, джерелам та методам дослідження. Обґрунтовано використання терміну «рецепція» щодо сприйняття українськими інтелектуалами часу національного відродження представників ісламського світу. Визначено принцип відбору важливих, вирішальних творів українських науковців, публіцистів, письменників та поетів, в яких проблема сприйняття мусульманського світу тим чи іншим способом демонструвала увагу інтелектуалів до визначення принципів співжиття на Великому Степовому Кордоні.

Другий розділ концентрує увагу на науково-публіцистичних пошуках образу ісламського світу. Інтерпретація тюркського (татарського, турецького) як ісламського дозволили в багатьох моментах авторіві вмістити в прокрустове ложе свого дослідження уривчасті та навіть почасти спорадичні їх згадки в

ранніх працях українських інтелектуалів, особливо докладно, навіть конспективно відслідкованих по шпальтам часопису «Основи». Справедливо виділено окремо особистий внесок П.Куліша та М.Драгоманова в становлення українського виміру орієнталістики. Дещо обмеженим здається аналіз інтелектуального доробку українських вчених в галузі орієнталістики матеріалами часопису «Київська старовина» - адже вони репрезентують тільки пошуки представників київського наукового осередку. А можна говорити про українську орієнталістику у Львові, Одесі, Харкові – і тут матеріали «Записок ОТІС» чи «Записок НТШ» стали би молодому досліднику в нагоді. Києвоцентризм звісно виглядає як спроба обмежити обсяг джерел для більш повного та системного їх аналізу, проте сильно звужує вагу його висновків щодо українського публічного дискурсу в цілому.

Третій розділ дисертації демонструє спробу визначити автором тенденції сприйняття українськими митцями слова мусульманського світу. Безумовно одним з позитивних моментів дисертаційного дослідження є саме використання літературознавчого методу «рецепції» – і саме робота з творами художньої літератури продемонструвала його результативність. Знайомство з мусульманами широкого кола українського суспільства відбувалось передусім не в повсякденному спілкуванні, а крізь призму інтерпретації популярних письменників та поетів. Європейський орієнталізм став для П.Куліша, Л.України, М.Коцюбинського тим базовим ідейним полем, на якому густо проросло зерно гуманістичного сприйняття східної інакшості татарської та турецької культур передусім, і водночас їх екзотичності.

Саме українська художня література не лише прислужилась в питанні руйнування образу одвічної й довічної ворожості ісламського Сходу щодо України, але й закріпила його певну схематичність, стереотипність, навіть спрощеність. Ця спрощеність образу Сходу виглядає елементом колоніального дискурсу, який таким чином межі рядками потрапив до українського інтелектуального поля з робіт європейських орієнталістів. А проте демократизм українського національного руху та апеляція до гуманістичних ідеалів не дозволили митцям згустити барви ворожості у інтерпретації східних сусідів. Більше того, повторюючи ідеї волинсько-подільських орієнталістів Ю.Потоцького, В.Жевуського, М.Чайковського, українські письменники межі XIX-XX століть визначили спільну платформу українсько-татарського антиколоніального спротиву огидним проявам російського імперіалізму.

Четвертий розділ дисертаційного дослідження присвячений феноменальному українському орієнталісту, який самою своєю появою докорінно змінив рецепцію Сходу серед українських інтелектуалів. Фрагментарні та навіть хаотичні прояви інтересу до ісламського світу в їхньому середовищі виходять на високий науково-філософський рівень завдяки працям Агатангела Кримського. Авторів дисертації вдалося виявити ключові ідеї, які цей видатний вчений світового рівня транслиував в українське суспільство.

Не зважаючи на вагомі позитивні моменти, робота не позбавлена і вад. Передусім, захоплення літературознавчими методами занурило дослідника у вир метафор та контекстів, проте відволікло від власне історичних базових методик. Важко назвати підбірку досліджених часописів вичерпною для формування сприйняття українською інтелектуальною спільнотою мусульманського світу. Друга вада – це звуження усього мусульманського світу лише до тих народів, які безпосередньо були сусідами українців на півдні. Більше того, підміна понять «ісламський», «орієнтальний», «турецько-татарський» іноді дає підстави сумніватись в вірності визначення в назві роботи саме релігійного фактору, як основного критерію інакшості із південними сусідами. Адже революції початку ХХ століття продемонстрували саме пріоритет національного та соціального критеріїв над релігійним. Водночас усе вище зазначене не дозволяє сумніватись в високому рівні дослідження та вагомості його висновків для сучасної україністики.

Дисертаційна робота Є. Філяніна повністю відповідає всім нормативним вимогам, передбаченим «Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, зі змінами внесеними згідно з постановою КМУ від 21 березня 2022 р. № 341, а її автор Євген Павлович Філянін заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

10 липня 2024 р.

Кандидат історичних наук, доцент
Доцент кафедри історії України та
Спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету
імені І.І.Мечникова

Підпис В.М.Полторака «Засвідчую»
Проректор Одеського національного
університету імені І.І.Мечникова

В. М. Полторак